

УДК 339.13:331.101.43(477)

Л. Коваль

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ АГРАРНОГО РИНКУ РОБОЧОЇ СИЛИ В УКРАЇНІ

Викладено авторську оцінку стану і особливостей формування сучасної моделі ринку робочої сили аграрного сектора України. Висвітлено специфіку його структури, механізму функціонування, факторів розвитку та причини деформації. Обґрунтовано сфери державно-управлінського впливу на підвищення ефективності суспільного сектора аграрної економіки і вирішення ключових проблем розвитку ринку робочої сили села.

Ключові слова: аграрний сектор, ринок праці, ціна, попит, пропозиція робочої сили, державне управління.

Ключова роль у розвитку економіки України належить аграрному сектору. Тривалий час країна мала статус житниці Європи і визнання великої аграрної держави. Проте перебування України у складі Радянського Союзу та подальші трансформації аграрного сектора перетворили її на імпортозалежну державу. Тому перед сучасним українським суспільством постало завдання проведення масштабних глибоких реформ у галузі. Одним із найактуальніших питань сьогодення є питання функціонування аграрного ринку праці, адже саме людина встановлює цілі та пріоритети розвитку виробництва, організовує і забезпечує його. Оздоровлення аграрного ринку праці ставить перед вітчизняною наукою та практикою важливе завдання створення такого соціально-економічного середовища, яке стимулювало б впровадження у практику комплексної стратегії формування зайнятості сільського населення та соціально-економічного розвитку села, що набуває особливої актуальності.

Проблеми, що стосуються розвитку ринку праці, знаходять досить широке відображення в економічній літературі сучасності. Значну увагу їх вивченню приділяли і приділяють такі вітчизняні вчені: Д. Богиня, О. Бугуцький, С. Вовканич, М. Долішній, Т. Заяць, К. Якуба та інші. У працях цих авторів розглядаються питання життєвого потенціалу населення як основи відтворення робочої сили, розвиток самостійної зайнятості та підприємницького потенціалу, вплив інвестицій на зростання зайнятості тощо. Але, незважаючи на високий рівень опрацювання проблематики, зазначимо, що питання розвитку аграрного ринку праці вивчені недостатньо. Зазначене вище формує актуальність теми дослідження, визначає його мету і структуру.

Метою роботи є визначення стану і тенденцій аграрного ринку робочої сили України та окреслення перспектив його подальшого розвитку.

Ринок праці в сільській місцевості є складовою частиною ринку праці країни. Він розуміється як сукупність соціально-економічних відносин, що мають специфічні територіальні особливості, за допомогою яких здійснюється формування попиту і пропозиції на робочу силу. Процес формування ринку праці безпосередньо залежить від демографічної ситуації. Саме ці показники є визначальним фактором кількісного складу робочої сили як товару. Тому вважаємо за доцільне розпочати наше дослідження саме з аналізу характеристик робочої сили.

Важливими вихідними параметрами, що визначають тенденції формування та розвитку ринку праці, є динаміка чисельності і руху населення, а також його склад. Однак, аналізуючи процеси останніх років, ми виявили загострення соціально-економічних проблем села. Через тривалу негативну демографічну мотиваційну поведінку сільських мешканців із географічної карти України зникають та обезлюднюються села. За період з 1991 – 2014 рр. з мапи зникло 447 сільських населених пунктів, обезлюднилося 227 сіл, 6163 – деградувало [1 – 3]. Особливого занепокоєння викликає факт вражаючого старіння сільського населення. За період 1979 – 2013 рр. питома вага осіб віком від 0 до 15 років у загальній чисельності сільського населення скоротилася від 23,8 [4] до 17,3% [5], а загальна їх кількість у розрахунку на 1000 осіб працездатного населення зменшилася в 1,6 раза. Скорочення питомої ваги осіб працездатного і допрацездатного віку створює загрози для відтворення трудового потенціалу села на тривалу перспективу, і сигналізує про серйозні проблеми розвитку аграрного сектора.

Болючим питанням для України є питання якості трудових ресурсів села. Найбільш перспективна частина населення, що здобула освіту, або одразу виявила бажання реалізувати свій потенціал у місті, або ж прийшла до цього рішення після нетривалої праці на селі. Таким чином, пропозицію робочої сили для аграрного сектора здебільшого формують люди простих професій, що не мають відповідної кваліфікації. Водночас такий контингент не надто цікавить потенційних роботодавців. Це зумовлює загострення диспропорцій на ринку – роботодавці місяцями шукають працівників, а чисельність безробітних зростає. Наприкінці 2012 р. на одне вільне робоче місце у сільському господарстві претендувало в середньому 34 особи [6], аналогічна ситуація склалася і в 2013 р. Найбільш навантаженими були вакансії робітничих професій, що не потребували спеціальної підготовки – чисельність претендентів на одну таку посаду сягнула 198 осіб [7]. За цього 40% підприємств заявило про кадрові проблеми [8], і лише 15%, на частку яких припадало 40% валового продукту галузі, стверджували, що укомплектовані кваліфікованою робочою силою [9].

Сказане доводить, що формування аграрного ринку праці в Україні проходить в умовах зростання пропозиції робочої сили низької якості за одночасного скорочення попиту на неї і певного зростання попиту на кваліфіковану працю. Диспропорції у структурі попиту і пропозиції праці призводять до значних втрат галузі, які згодом виражаються в недовиробництві продукції.

Однією з головних причин виникнення диспропорцій на аграрному ринку праці є заробітна плата працівників, що наочно демонструють дані таблиці 1. Низький рівень заробітної плати знеохочує селян здобувати освіту і спонукає освічених людей шукати для себе більш перспективні сфери прикладання праці. Незважаючи на стабільне зростання, все ж зазначимо, що заробітна плата в галузі є значно нижча за середню по економіці і не може забезпечити належного життєвого рівня для сільського населення. Доцільно зазначити й на такому негативному моменті, що значна частина працівників сільськогосподарських підприємств (12,7%) отримує заробітну плату, що не забезпечує навіть прожиткового мінімуму, який в Україні занижений. Водночас, загалом по народному господарству заробітна плата кожного сьомого працівника (14%) становить понад 5 тис. грн на місяць, тоді як у сільському господарстві таку суму отримує лише 3,9% зайнятих [10].

Таблиця 1

**Заробітна плата працівників сільського господарства України
у 1995 – 2013 рр.**

Рік	Мінімальна заробітна плата (на кінець року), грн	Прожитковий міні млн (на кінець року), грн	Середня заробітна плата в економіці, грн	Динаміка середньої заробітної плати, %	Середня заробітна плата в сільському господарстві, грн	Динаміка середньої заробітної плати в сільському господарстві, %	Відношення зарплати (%) в сільському господарстві		
							до заробітної плати		до прожиткового мінімуму
							середньої	мінімальної	
1995, крб	73,00	-	73,00	-	37,00	-	50,7	50,7	-
2000	104,0	287,63	230,00	-	114,00	-	49,6	109,6	39,6
2001	118,0	311,30	311,33	135,4	151,00	132,5	48,5	128,0	48,5
2002	165,0	365,00	376,38	120,9	177,00	117,2	47,0	107,3	48,5
2003	205,0	365,00	462,27	122,8	210,10	118,7	45,4	102,5	57,6
2004	237,0	386,73	589,62	127,5	295,12	140,5	50,1	124,5	76,3
2005	332,0	453,00	806,19	136,7	437,00	148,1	54,2	131,6	96,5
2006	400,0	505,00	1041,4	129,2	581,00	133,0	55,8	145,3	115,0
2007	460,0	633,00	1351,0	129,7	771,00	132,7	57,1	167,6	121,8
2008	545,0	669,00	1806,0	133,67	1101,0	142,8	61,0	202,0	164,5
2009	744,0	744,00	1906,0	105,5	1220,0	110,8	64,0	164,0	164,0
2010	922,0	922,00	2239,0	117,5	1467,0	120,2	65,5	159,1	159,1
2011	1004	1004,0	2633,0	117,6	1853,0	126,3	70,4	184,6	184,6
2012	1134	1134,0	3026,0	114,9	2077	112,1	68,6	183,2	183,2
2013	1218	1218,0	3265,0	107,9	2340,0	112,7	71,7	192,1	192,1

Примітка: побудовано та розраховано за даними [11 – 13]

Вищезазначена ситуація провокує поширення бідності на селі. В 2012 р. рівень бідності сільського населення становив 36,1% і був на 14,9 пункти вищим, ніж у місті. Це наклало свій відбиток на якість харчування сільських жителів і, безумовно, позначилося на майбутньому українського села. На продукти харчування сільські домогосподарства витрачають понад 55% своїх доходів, однак їхній раціон явно недотримує білків тваринного походження, які селяни активно замінюють висококалорійною продукцією рослинництва – в денному раціоні селянина обсяг споживання цукру в 1,2 раза перевищує обсяг споживання цього продукту міським жителем, хліба і хлібних продуктів – в 1,3 раза, картоплі – в 1,5 раза, зате споживання м'яса відстає на 18,9%, риби і рибних продуктів – на 5,9%, фруктів, ягід, горіхів та винограду – на 40,5% [14]. Зрозуміло, що такі умови спонукають найбільш активних селян покидати домівку. У 2013 р. сальдо міграції сільського населення України становило “-7,4” тис. ос. [15]. У пошуках гідної зарплати селяни масово покидали село і переселялися у місто (сальдо внутрішньорегіональної

міграції з села у місто є найбільшим і становить “-6,9” тис. ос.), а також мігрували в країни ближнього і дальнього зарубіжжя. На сьогодні Україна посідає 4 місце у світі серед країн-донорів, що постачають мігрантів, а найпоширенішим видом економічної діяльності українських мігрантів є сільське господарство [16].

Значна частина людей, що залишилися проживати на селі, розчарувавшись в пошуках роботи, вирішила змінити її прикладанням праці в домашньому господарстві. Тому для сільської місцевості характерним є високий рівень економічної неактивності населення. У 2012 р. із 12,1 млн економічно неактивних осіб 3,3 млн (27,2%) становило населення села [17], а це становить 31,5% від загальної кількості населення у віці від 15 до 70 років. Найвищий рівень економічної неактивності серед молоді віком від 15 до 24 років – близько 52,8% осіб цієї вікової категорії [18].

Левову частку у структурі економічно активного населення – 7,4% становили безробітні [19]. Серед осіб віком від 15 до 24 років 14,6% були безробітними, у віці від 25 до 29 років рівень безробіття становив 9,4%, а в віці 30 – 34 роки – 7,6% (табл. 2). Більшість людей потрапили до лав безробітних через вивільнення у зв’язку з реорганізацією фірми, ліквідацію виробництва, скорочення штатів, однак головною причиною стало звільнення за власним бажанням, головним чином, через низький рівень оплати праці. Це й же чинник зумовлює низький рівень ефективності пошуку роботи та працевлаштування, особливо для людей, що мають певний рівень освіти. Серед професійних груп сільського населення найбільшу частку в загальному обсязі безробітних становлять фахівці та професіонали, кваліфіковані робітники з інструментом, оператори та складальники устаткування і машин. Фактично ж роботу знаходять лише 5% тих, хто таким пошуком займається [20].

Таблиця 2

Економічна активність сільського населення України у 2012 р.

Показник	Економічно активне населення					Економічно неактивне населення, тис. осіб	Рівень економічної активності, %
	всього, тис. осіб	в тому числі					
		зайняті		безробітні			
		тис. осіб	%	тис. осіб	%		
Усе населення	6878,6	6370,7	92,6	507,9	7,4	3282,9	67,7
Молодь віком 15-34 роки	2488,7	2221,4	89,3	267,3	10,7	1396,1	64,0
<i>у тому числі за віковими групами:</i>							
15-24 роки	913,8	780,5	85,4	133,3	14,6	1021,3	47,2
25-29 років	814,8	738,2	90,6	76,6	9,4	204,0	80,0
30-34 роки	760,1	702,7	92,4	57,4	7,7	170,7	81,7

Примітка: побудовано та розраховано за даними [21].

Понад половину безробітних селян незайняті більше, ніж півроку, 59% з них – понад рік. Особливо затяжним такий період є для осіб у віці від 25 до 39 років [22], тобто, найбільш продуктивної частини трудових ресурсів. Неспроможність цієї категорії людей знайти роботу обумовлюється відсутністю на ринку вакантних посад із гідною заробітною платою.

Проведений аналіз засвідчив про існування значних проблем розвитку ринку трудових ресурсів аграрного сектора. Нагального вирішення потребує питання

збалансування попиту і пропозиції робочої сили шляхом приведення у відповідність кількісного та якісного складу трудових ресурсів до потреб реального сектора і створення належних умов для подальшого розвитку людського потенціалу села. Вирішення проблеми потребує активної участі держави і має забезпечуватися використанням комплексу методів економічних, правових та організаційних методів (рис. 1). При цьому важливо, щоб управлінські дії держави скоординовувалися з потребами реального сектора.

Рис. 1. Методи державного управління розвитком аграрного ринку праці

Першочерговим напрямком на шляху до здійснення соціально-економічних перетворень на селі, на нашу думку, має стати прийняття та удосконалення нормативно-правової бази. Уряд має прийняти закони, що сприяли б розвитку підприємницької ініціативи, знайти досконалі механізми мотивації роботодавців до створення додаткових робочих місць, найму на перше робоче місце, підвищення кваліфікації працівників, врегулювати питання сезонної зайнятості. Позитивно вплине на формування трудового потенціалу відновлення мережі закладів культури, проведення культурно-освітніх і мистецьких заходів, реалізація програм будівництва житла та сприяння створенню альтернативної зайнятості.

Висновки

Ринкові трансформації аграрного сектора призвели до розбалансування аграрного ринку праці, виявилися неефективними як для більшості жителів села, так і для реального сектора. Вирішення цих проблем вимагає консолідації зусиль і координування дій органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємницьких структур, інвесторів і фізичних осіб. Ці дії мають бути спрямовані на збалансування попиту і пропозиції робочої сили та зміцнення демографічного потенціалу села. Поєднання ринкового механізму і державних регуляторів в управлінському процесі забезпечить створення умов для довгострокового економічного зростання сільських територій та держави загалом, підвищення життєвого рівня населення і продовольчої безпеки, розширення експортних можливостей національних виробників, що особливо важливо за умови європейської інтеграції України.

Література

1. Городенко С. Демографічна ситуація на селі: сучасні проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / С. Городенко. — Режим доступу : http://confiapv.at.ua/publ/konf_6_7_12_2012_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/demografichna_situacija_na_seli_suchasni_problemi_ta_perspektivi/53-1-0-2125.
2. Кількість адміністративно-територіальних одиниць в Україні на 1 січня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/ator/ator2014_u.htm.
3. Яке майбутнє в українського села? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/yake-maybutnie-v-ukrayinskogo-sela>.
4. Крилова І. Г. Демографічні характеристики трудового потенціалу сільського населення України / І. Г. Крилова // Вісник аграрної науки Причорномор'я [Текст]. — 2011. — Вип. 2. — С. 53.
5. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України (2012 рік) [Текст] / за ред. Р. В. Богатирьової. — К. : [б. в.], 2013. — С. 17.
6. Економічна активність населення України (2012 р.) [Текст] : стат. зб. — К. : Державна служба статистики України, 2013. — С. 186.
7. Динаміка та збалансованість зареєстрованого ринку праці у професійно-кваліфікаційному рівні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=305437.
8. Скоцик В. Як вирішити кадрову проблему в аграрному секторі України? Чи стане ця галузь “кадровим пілососом” вже найближчим часом? [Електронний ресурс] / В. Скоцик. — Режим доступу : <http://www.amacooint.com/ua/press/articles/45>.
9. Жибак М. М. До питання проблем та перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва [Електронний ресурс] / М. М. Жибак, О. М. Саранчук. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_146/10jmm.pdf.
10. Махсма М. Б. Динаміка заробітної плати в сільському господарстві та її вплив на зайнятість сільського населення / М. Б. Махсма // Економічний часопис-XXI [Текст]. — 2013. — № 9/10(2). — С. 38, 39.
11. Прожитковий мінімум [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mojazarplata.com.ua/ua/main/minimum-wage/prozhitochnyi-minimum>.
12. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/gdn/Zarp_ek_p/zpp2013_u.htm.
13. Статистичний щорічник України за 2012 р. [Текст]. — К. : Державна служба статистики України, 2013. — С. 380.
14. Соціальний звіт за 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qj5rvChYYDEJ:mlsp.kmu.gov.ua/document/152068/2012.doc+Соціальний+звіт+за+2012+рік&cd=3&hl=u>.
15. Демографічна ситуація в Україні у січні – листопаді 2013 р. [Текст]. — К. : Державна служба статистики України. — 2014. — № 7/0/10.2 вн-14 [експрес випуск]. — 15 січ.
16. Крилова І. Г. Трудова міграція населення України... — С. 45.

17. Жураковська Л. А. Напрями підвищення ефективності використання трудового потенціалу на селі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/tpud_potension-da22c.pdf.

18. Участь молоді у суспільному житті: економічна активність [Текст] : інформаційно-аналітичний матеріал до парламентських слухань (20.11.2013 р.). — Луганськ : [б. в.], 2013. — С. 7.

19. Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/gr/eans/eans_u/eans_2012_u.htm.

20. Трудові ресурси села, зайнятість та ринок праці [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://agro.ua.net/economics/documents/category-58/doc-8>.

21. Участь молоді у суспільному житті: економічна активність... — С. 7.

22. Трудові ресурси села, зайнятість та ринок праці...

L. Koval'

STATUS AND PROSPECTS OF THE AGRICULTURAL LABOUR MARKET IN UKRAINE

The article presents the author's assessment of the formation and characteristics of the current model of the labour market of the agricultural sector of Ukraine. The specifics of its structure, functioning, development factors and causes of deformation are examined. The spheres of the state management's impact on improving the efficiency of public sector agricultural economy and solving the key problems of the village labour market development are grounded.

Keywords: agricultural sector, labour market, cost, demand, labour supply, public administration.